

Podpoľanie a okolie Banskej Bystrice

Fujaru, črpák, či mužský kroj s holým pupkom a malým klobúčikom pozná azda každý Slováč. Kultúrne prvky Podpoľania sa stali symbolmi Slovenska. Okolie kraja pod Poľanou prispelo do kultúrnej mozaiky baníctvom, čipkárstvom a architektúrou.

Historický vývin

Centrum bývalej Zvolenskej župy bolo na Zvolenskom zámku a od 18. storočia v Banskej Bystrici. Centrálnu časť jej územia vyplňa Podpoľanie, oblasť lazového osídlenia južne až západne od vrchu Poľana, ohraničená obcami Detvianska Huta, Zvolenská Slatina a Ľubietová. Hospodársky vývoj župy ovplyvnila v 13. storočí nemecká kolonizácia, ktorá podnietila najmä rozvoj baníctva a miest. Náleziská kovov a s nimi súvisiace baníctvo po stáročia podmieňovali hospodársko-spoločenský vývoj najmä severnej časti regiónu, Banskej Bystrice, jej príslušných oblastí (Špania Dolina, Staré Hory, Ľubietová).

V 15.–18. storočí bolo územie Podpoľania osídľované kolonizáciou na valaskom práve. Centrom rozptýleného lazničského osídlenia bola Detva. Lazy, ktoré boli najprv sezónne využívané na letný chov dobytky, stali sa základom trvalých obydľí. Z lazových sídiel vznikli napr. Hriňová, Detvianska Huta.

Národnostné zloženie tohto regiónu je vcelku homogénne, slovenské. Osady na okrajoch obcí obývajú Rómovia. Väčšina z nich sa však spôsobom života nelíši od ostatných obyvateľov.

Vierovyznanie obyvateľov regiónu je prevažne rímskokatolícke a evanjelické a.v. Známym pútnickým miestom katolíkov je horská obec Staré Hory. Gotická madona umiestená v miestnom kostole sa stala vzorom pre ľudové rezbárske práce.

Materiálna kultúra

Základným zamestnaním obyvateľstva bolo roľníctvo, chov dobytky a oviec. Život na samote prinútil ľudí zhotovovať si všetky predmety pre dennú potrebu a zábavu doma. Uchá detvianskych črpákov boli zdobené figurálnymi alebo geometrickými motívami a k nádobe boli prichytené pomocou zúbka a drevenej alebo mosadznej obrúčky. Najstaršiu bryndziareň na Slovensku založil roku 1787 v Detve obchodník zo Starej Turej J. Vagač. Vo Zvolenskej Slatine dosiaľ funguje bryndziareň bratov Molecovcov – založená roku 1797. Ďalším zdrojom obživy bola práca v lesoch, v

sklárske hutiach, na pílach, pálenie dreveného uhlia. pltníctvo, v juhozápadnej časti ovocinárstvo a v okolí Zvolena a Banskej Bystrice aj včelárstvo.

Mestá a prímestské oblasti boli dôležitými strediskami remeselnej výroby, ktorá mala dosah aj na kultúru a spôsob života na vidieku. Centrom remesiel sa stala Banská Bystrica a Radvaň. Nožiarstvo malo zázemie aj v Slovenskej Ľupči, kde ho priniesli kolonisti z Valónska. Bolo tu rozšírené aj debnárstvo, vyrábali tu najmä gelety pre bryndziareň vo Zvolenskej Slatine. Farbiarske dielne v Radvani, Slovenskej Ľupči, Brezne, vo Zvolene i v Detve zásobovali kvalitnou modrotlačou široké okolie.

Ojedinelé v rámci Slovenska bolo hrebenárske a pilníkarske remeslo v Radvani.

Produkty remeselníckych dielní, ľudových výrobcov i rôzne poľnohospodárske výrobky sa predávali na chýrnom Radvanskom jarmoku, ktorého význam presahoval hranice Slovenska. Jeho história siaha do roku 1655 a jarmok sa koná do súčasnosti cez víkend okolo 10. septembra, v termíne Sviatku narodenia Panny Márie.

V severnej časti regiónu tvoria osobité kultúrne oblasti banícke lokality v okolí Banskej Bystrice. Špania Dolina a Staré Hory boli čipkárskymi strediskami. Banícke paličkované čipky predávali podomoví obchodníci nielen na území Slovenska, ale aj Maďarska, Sedmohradska a na Balkáne. Baníci svoje výtvarné cítenie a zručnosť uplatňovali pri výrobe drevených svietnikov, ľudových plastík svätcov, patrónov baníkov a vkladáčiek vo fľašiach zobrazujúcich výjavy z banského prostredia.

Ľudovú architektúru Podpoľania reprezentujú drevené zrubové domy omazané hlinou a obielené vápnom. Hospodárske dvory sú často uzavreté vysokými drevenými bránami so strieškou, zdobenými vruborezom a polychrómiou. Pozoruhodná je najmä bohato vyrezávaná, ornamentmi zdobená trojdielna brána z roku 1857 na tzv.

Dianiškovom dome. Tradícia výroby brán s rytými a maľovanými ornamentmi sa premieta v novej symbolickej bráne pri katolíckom kostole.

So vznikom drevorubačských osád sa zakladali aj uhliarske osady, v ktorých z vyťaženého dreva v blízkosti hút pálili drevené uhlie. Komplex takýchto osád pracujúcich pre hámre v Španej Doline vznikol od polovice 17. storočia v okolí Donovanál.

Špania Dolina je okrem čipkárskej tradície zaujímavá aj z architektonického hľadiska.

Táto pôvodne banícka obec, ktorá vznikla v 13. storočí, je vyhlásená za rezerváciu ľudovej architektúry. Centrum tvorí námestie s baníckou klopačkou, verejnými stavbami, kaplnkou, renesančnými a ľudovými domami. Kostol na svahu nad námestím s príľahlými stavbami tvorí jedinečný a vzácny komplex. Z námestia ku

kostolu vedie kryté drevené schodište, ktoré je technickou pamiatkou. Technickými pamiatkami sú aj šachty. V objekte bývalej administratívnej budovy s klopačkou je zriadené múzeum a ubytovacie a reštauračné priestory. Banícke ľudové domy sú zrubené alebo kamenné. Pod svahmi sa nachádzajú kamenné nádrže na zachytávanie vody nazývané granty. Mnohé objekty v obci sú využívané ako chalupy.

Unikátny je drevený evanjelický artikulárny kostol v Hronseku, postavený v rokoch 1725–1726. Má prvky škandinávskej architektúry. Je v ňom 1100 miest na sedenie a 6 oltárnych obrazov, ktoré sa striedajú podľa sviatkov. Pri kostole je drevená zvonica z prvej tretiny 18. storočia. Zo 17. storočia pochádza drevená zvonica pri kostole v Čeríne. Ohradený je múrom so strieňami.

Osobitým štýlom sa vyznačuje keramika z Ľubietovej, doložená od 17. storočia. V roku 1947 tu založili keramikári Emil Majnhold a Július Filo výrobnú, v ktorej sa dnes vyrába Ľubietovská, ale aj modranská keramika.

Pre Podpoľanie je charakteristická výšivka krivou ihlou, ktorou vyšivačky vytvárajú bohaté rastlinné ornamenty. Krivá ihla je podobná háčiku, ktorým sa prepichuje látka s predkresleným vzorom, napnutá na ráme. Táto technika najviac rozšírená v Detve, Očovej a Zvolenskej Slatine. Mnohé ženy z týchto obcí profesionálne vyšívajú pre ÚĽUV a predajne ľudovomeleckých výrobkov. Len v samotnej Detve sa v medzivojnovom období vyšívaním na predaj zaoberalo vyše štyristo žien, z ktorých časť prešla kurzami vyšívania. Výšivkou sú zdobené všetky základné súčiastky kroja, ktorý je ďalším špecifickým prejavom tradičnej kultúry Podpoľania. Najmä mužský odev s krátkou vyšívanou košeľou, obnaženým bruchom, širokými gaťami, opaskom, kožušinovým brusliakom, súkennou kabanicou a malým klobúčikom s retiazkami svojou osobitosťou oddávna priťahoval pozornosť umelcov, odborníkov i laikov. Náhrobné a prícestné drevené kríže v Detve a okolí z 19. a 20. storočia s vyrezávanými a maľovanými ornamentmi sú regionálnou osobitosťou. Staršie aj novšie kríže sa nachádzajú na miestnom cintoríne, časť najhodnotnejších bola premiestnená ku kalvárii nad cintorínom. Maľované vyrezávané kríže sú aj pri kostoloch, na rázcestiach, ba aj na súkromných pozemkoch a predstavujú symbol regionálnej identity. Sú pestro polychrómované. Nachádzajú sa aj mimo Detvy. Až 77 je sústredených na Symbolickom cintoríne vo Vysokých Tatrách.

Duchovná kultúra a folklór

Podpoľanie bolo neraz až preceňované ako kolíska slovenskej ľudovej kultúry vďaka bohatstvu etnografického a folklórneho materiálu. Pastiersko-roľnícky spôsob života

našiel svoj odraz v prejavoch ľudového výtvarného umenia. Spomedzi valachov a bačov vyšli najlepší výrobcovia fujár, píšťal, gájd, pastierskych palíc, čr pákov a salašníckeho riadu. Okrem rezbárskeho majstrovstva mnohí vynikajú aj muzikantskými a speváckymi schopnosťami. V polovici 20. storočia bola významným strediskom výroby fujár, píšťal, flautičiek a päťhlasých gájd obec Zvolenská Slatina.

Na Podpoľaní je neobyčajné bohatstvo tancov, piesní, sólovej a ansámblovej inštrumentálnej hudby, ktoré sú viac ako inde poznamenané vyspelým individuálnym prejavom a veľkou mierou suverenity, kreatívnosti a variatívnosti. Nosnou časťou tanečno-spevného repertoáru na Podpoľaní sú rozkazovačky, t.j. sólové spevné a tanečné výstupy pred muzikou nezriedka súťaživého charakteru. Charakteristickou črtou veľkého počtu sláčikových a cimbalových muzík je neobyčajne rozvinuté cifrovanie a technická perfekcia primášov. Ich spôsob cifrovania a variačná technika zásadne ovplyvnili hru heligonkárov, ktorí sa dodnes tešia veľkému záujmu všetkých generácií. Podpoľanie je klenotnicou pastierskych piesní a sólových pastierskych nástrojov, medzi ktorými dominuje unikátna, takmer dvojmetrová fujara, zapísaná na zoznam kultúrneho dedičstva UNESCO.

Z množstva folklórnych súborov, ľudových hudieb a dedinských folklórnych skupín pôsobiacich v regióne spomenieme súbory Marína a Poľana zo Zvolena, Urpín a Bystrina z Banskej Bystrice, Partizán zo Slovenskej Ľupče, Hriňovčan, súbor Očovan – jeden z najstarších na Slovensku (založený roku 1936) a ľudovú hudbu Ďatelinka z Detvy, Hrončekovcov z Hriňovej Paľáčovcov z Hrochote či Pecníkovecov z Banskej Bystrice. Hudobné tradície Podpoľania upevňuje aj umelecká škola v Detve, kde sa vyučuje nielen hra na tradičné fúkacie ľudové nástroje, ale aj ich výroba. Na udržiavanie folklórnych tradícií, výroby ľudových nástrojov a tiež výšivky krivou ihlou je zameraná Základná škola v Očovej.

Do histórie ľudového divadla sa zapísal bábkar Anton Anderle z Banskej Bystrice, ktorý bol pokračovateľom viacgeneračnej rodinnej tradície. Prezentoval potulné marionetové divadielko, aké sa hrávalo pred 100–150 rokmi.

Kam za ľudovou kultúrou

Regionálny význam presahujú folklórne slávnosti pod Poľanou. Ich osobitosťou sú programy zahraničných Slovákov, súťaže hráčov na ľudové hudobné nástroje, náučné programy znázorňujúce ľudovú výrobu. Mladším podujatím je festival Eurofolklór v Banskej Bystrici. Každý druhý rok sa koná súťažná prehliadka vysokoškolských

folklórnych súborov Akademický Zvolen.

V Banskej Bystrici sídli Stredoslovenské múzeum, jeho samostatným pracoviskom je Múzeum ľudového tanca. V Štátnej vedeckej knižnici je expozícia ľudových hudobných nástrojov. V Lesníckom a drevárskom múzeu na Zvolenskom zámku sa nachádzajú tradičné pracovné náradia, ale aj ľudový odev z oblasti Podpoľania a Hontu a ľudovej drevorezby. Podpolianske múzeum v Detve je orientované najmä na centrum Podpoľania - Detvu. V Podkoniciach sa nachádza pamätná izba miestneho rodáka - folkloristu, dirigenta, pedagóga a skladateľa Pavla Tonkoviča, venovaná aj histórii a národopisu obce Podkonice. V Tajove, v rodnom dome spisovateľa J. G. Tajovského, v drevenici z roku 1799 je dobový inventár, ukážky ľudového odevu a výtvarného prejavu obce. Miestne múzeum je v Očovej. Súkromné múzeum má Ján Kapustík v Ponikách.

Alternatívnym spôsobom života orientovaným na návraty k ľudovým tradíciám žijú obyvatelia lazov obce Zaježová. Ide o skupinu prevažne mladých ľudí, ktorí tu našli bývanie a relatívny únik od civilizácie. Venujú sa tradičnej výrobe, sú medzi nimi odborníci na stavbu pecí a krbov. Pre návštevníkov organizujú krátkodobé pobyty, ktorých cieľom je oboznamovanie sa s ľudovou kultúrou. V Španej Doline sa organizujú čipkárske stretnutia. S čipkárkami pracujúcimi na priedomí sa možno stretnúť aj v súčasnosti. V Banskej Bystrici je zriadená Dielňa ľudových remesiel, ktorej cieľom je osvojovanie si tradičných ľudových techník u detí a širokej verejnosti. Prehliadke ľudovej výroby je každoročne venovaný jeden júlový týždeň, kedy sa v centre mesta predstavujú s prácou ľudoví výrobcovia a svoje výrobky zároveň predávajú.